

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора історичних наук, професора
Кучинка Михайла Михайловича на дисертацію
(опубліковану монографію) Онищука Ярослава Івановича
«Населення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині
I тис. н. е.: культурно-історичний аспект», подану на здобуття наукового
ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.04 – археологія**

Темою дисертаційного дослідження Онищука Ярослава Івановича є вивчення культурно-історичних процесів, що проходили на території західних районів Волині та Поділля у першій половині I тис. н. е. Актуальність зазначеної проблематики не викликає сумнівів, оскільки цей період характеризується початком складних культурно-історичних змін у середовищі населення Європейського Барбарікуму, пов'язаних, з одного боку, з експансивними планами Римської імперії щодо приєднання нових територій, а з іншого – політичною ситуацією на лімесі, міграційними процесами германських племен, специфікою освоєння територій, умовами проживання, особливостями розвитку матеріальної та духовної культури місцевого населення тощо. Впродовж багатьох років Я. І. Онищук досліджує археологічні пам'ятки римського часу на території пограниччя Західного Поділля та Малого Полісся, в результаті чого були отримані важливі результати до вивчення матеріальної і духовної культури пшеворського, липицького, вельбарського та черняхівського населення. Важливо, що ці дослідження лягли в основу представленої дисертації, суттєво доповнивши напрацювання його попередників.

Структура дисертації підпорядкована поставленим завданням і відповідає вимогам до кваліфікаційних робіт з археології. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Її загальний обсяг становить 568 с., з яких основного тексту – 404 сторінки. У вступі, традиційно, здійснюється постановка проблеми,

визначено мету, завдання, предмет і об'єкт дослідження, наукову новизну та інші важливі аспекти.

Перший розділ присвячено ґрунтовному аналізу історії вивчення археологічних пам'яток першої половини I тис. н. е., характеристиці джерел та історіографії, а також методології дослідження. Автор виділив основні етапи розвитку археологічних знань, охарактеризував процес формування джерельної бази, історію відкриття основних пам'яток пшеворської, зарубинецької, липицької, зубрицької, вельбарської та черняхівської культур.

У другому розділі охарактеризовано культурно-історичні процеси, які відбувалися в західному регіоні Волині та Поділля наприкінці латенського та у ранньоримський час. Я. І. Онищук описав матеріальний і культурний розвиток пшеворської, зарубинецької, липицької та зубрицької культур, простежив їх взаємодії, синхронність та асинхронність пам'яток, відзначив ступінь впливу однієї культури на іншу тощо. Окремо виділено могильник ранньоримського часу Карів-I у Західному Побужжі. На думку дисертанта, пам'ятка представляє собою нове культурно-історичне явище на території України і була залишена поліетнічним населенням, яке брало участь в Маркоманських війнах (166–180 рр.) на Середньому Дунаї.

Третій розділ присвячений аналізу історичної, етнічної та культурної ситуації, що виникла в західних районах Волині та Поділля у пізньоримський час. У ньому описано міграцію з Нижнього Повіслення у Прип'ятське Полісся, Західну Волинь і Поділля численних готських і споріднених із ними східно-германських племен – носіїв вельбарської культури, їх роль у формуванні черняхівської культури, подано культурну інтерпретацію пам'яток пізньоримського часу Західної Волині, Волино-Подільського пограниччя та Західного Поділля. Заслугою автора є введення у науковий обіг результатів власних археологічних досліджень вельбарсько-черняхівських поселень Дудин-II, Накваша-I, Малинище-I, Суховоля-VII, Броди-I. В окремому підрозділі проаналізовано пам'ятки Верхньодністровської групи черняхівської культури, носіїв якої, услід за

В. Д. Бараном та іншими дослідниками, дисертант пов'язує із згаданими в історичних джерелах слов'янами-склавинами.

У четвертому розділі сконцентровано увагу на з'ясуванні контактів племен Східного Прикарпаття, Західного Поділля та Волині з людністю Північного Причорномор'я та подунайських римських провінцій. Я. І. Онищук детально описує предмети провінційно-римського походження з цієї території: кераміку типу «terra siggilata», «terra nigra», амфору тару, бронзовий і скляний посуд, предмети військового спорядження, побуту, прикраси, а також скарби та окремі знахідки монет. Вважає, що ці знахідки засвідчують контакти місцевого населення з людністю римських провінцій Нижня Мезія, Дакія, Паннонія та ін., які мали взаємовигідний характер. Автор переконаний, що ці речі надходили на визначену в дисертації територію у вигляді воєнних трофеїв, подарунків за службу в римських допоміжних військових підрозділах, субсидій згідно союзницьких договорів, а також внаслідок торгівельно-обмінних відносин. Останні активно розвивалися завдяки мережі річкових і сухопутних торгівельних шляхів, які пролягали на Прикарпаття, Поділля і Волинь по Дністру, Пруту з притоками, Західному Бугу, також через Карпатські перевали.

Висновки дисертації відображують основні результати наукового дослідження і здобутки автора. Вони вирізняються лаконічністю і, загалом, добре підсумовують викладений в основній частині матеріал.

Теоретичною основою роботи стали писемні історичні та речові археологічні джерела, наукові звіти археологічних експедицій, наукові праці В. Деметрикевича, К. Гадачека, Я. Пастернака, О. Цинкаловського, Ю. В. Кухаренка, М. Ю. Смішка, В. Д. Барана, І. С. Винокура, Д. Н. Козака, В. М. Цигилика та інших відомих вчених. Дисертантом опрацьована велика бібліографічна база (806 позицій), з яких 187 – іноземного походження, зокрема, польською, чеською, словацькою, німецькою, англійською та іншими мовами.

Важливою складовою частиною роботи є додатки. Вони включають каталог основних пам'яток першої половини I тис. н. е., з прив'язкою їх до населених пунктів та літератури (321 пам'ятка), а також графічні таблиці з результатами аналізів матеріалів, таблиці рисунків, фотографії та карти.

Оцінюючи роботу Ярослава Івановича Онищука, треба визнати, що вона є вагомим, цілісним і завершеним науковим дослідженням, в якому, на основі фактичного джерельного матеріалу, в тому числі польових звітів і музейних колекцій, висвітлено культурно-історичні процеси на території Західної Волині та Західного Поділля у першій пол. I тис. н. е. Слід відзначити особистий внесок автора у вивчення зазначеної проблематики. Зокрема, в дисертації широко використані результати його багаторічних розкопок поселень пізньоримського часу у верхів'ях рік Іква, Стир і Серет (Дудин-II, Накваша-I, Малинище-I, Броди-I), завдяки чому було доведено наявність на цій території пам'яток вельбарської культури, синхронних зі старожитностями готського походження Західної Волині. Водночас, в цих же комплексах відмічено наявність кружального посуду черняхівського типу, що засвідчує участь східних германців у формуванні та розвитку черняхівської культури. Автор слушно зауважує, що наявність в Західному Побужжі пам'яток Верхньодністровського варіанту черняхівської культури дозволяє припускати існування в межах Гологірського горбогір'я етноконтактної зони, яка існувала в період другої чверті I тис. н.е. між слов'янським та східногерманським населенням.

Важливою є думка автора дисертації про присутність сарматських елементів на пам'ятках пізньоримського часу Західного Поділля (поховання із заплечиками на могильниках у Чеснівському Раковці, Чернелеві Руському, Токах, специфічна ліпна кераміка з Чернелева-Руського та ін.). Це дозволяє стверджувати наявність у складі черняхівської культури Західного Поділля, окрім вельбарського, ще одного етнічного компоненту – сарматського. Більше того, на підставі знахідки у 1904 р. біля с. Заздрість Тербовлянського району Тернопільської області кам'яної стели із сарматськими тамгами,

Онищук Я. І. визначив територію колишнього степу «Панталиха» в межиріччі Стрипи і Серету можливим районом кочовищ сарматських номадів.

Окремо слід зупинитися на могильнику другої половини II ст. н. е. Карів-І. Без сумніву, це одне з найбільших відкриттів в археології України за останні роки. Розкопки пам'ятки, які проводить автор дисертації з 2017 р., дали важливі результати щодо вивчення культурно-історичних процесів, які відбувалися у Західному Побужжі у II ст. н. е. Наявність на пам'ятці змішаних культурних елементів західнобалтського, германського (свебського), пшеворського та зарубинецького походження дозволяють стверджувати її поліетнічний характер. Дисертант цілком слушно вважає, що різноманітність у поховальній обрядовості та супровідному інвентарі можна пояснити участю цієї групи населення в політичних процесах на римському лімесі, зокрема в Маркоманських війнах (166–180 рр.) на Середньому Дунаї, у яких були задіяні різні племена Європейського Барбарікуму. Так чи інакше, але подальші розкопки цієї неординарної пам'ятки можуть змінити наші уявлення про етнічний склад населення, яке проживало на території Західної Волині наприкінці ранньоримського часу.

Важливими, на наш погляд, є результати спектрального, хімічного, остеологічного та інших аналізів рухомого матеріалу, проведеного в лабораторних умовах. Такі дані допомагають у вивченні економічного розвитку населення, дослідженні технологій і технік виробництва, елементів поховальної обрядовості тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що, опублікована у вигляді монографії, дисертаційна робота може слугувати джерелом інформації для вивчення етногенезу слов'янського, східногерманського та інших народів першої половини I тис. н.е. Крім того, вона є добрим підґрунтям для нових наукових розвідок і розробок з археології римського часу, може бути використана з навчальною метою у вищих навчальних закладах. Для підтвердження сказаного наведу приклад зі

своєї педагогічної діяльності. На спецкурсі «Археологічні джерела етногенезу слов'ян», який читаю студентам спеціальності «історія та археологія», я постійно використовую публікації Я. І. Онищука, а останній рік і його монографію «Населення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині I тис. н. е.: культурно-історичний аспект». В свою чергу студенти, готуючись до семінарських занять, теж використовують праці шановного дисертанта.

Завершуючи аналіз дисертаційної роботи Я. І. Онищука, слід сказати, що всі чільні аспекти проблеми досліджуються ним у динамічному розвитку на широкому тлі історико-культурних процесів. Робота написана на належному науково-теоретичному і методологічному рівні.

Водночас окремі позиції дисертації викликають у нас певні зауваження та побажання, які можуть бути предметом дискусії.

1. На нашу думку, в описі регіону дослідження варто було більш детально зупинитися на географічній характеристиці Західної Волині, як однієї із його складових частин.

2. У порівнянні з добре описаною історією дослідження пам'яток першої половини I тис. н. е., проблема історіографії розкрита недостатньо (с. 102-105). Наприклад, автор досить побіжно зупинився на широко висвітлених у літературі теоретичних висновках М. Ю. Смішка, М. О. Тиханової, В. Д. Барана, Д. Н. Козака та ряду інших дослідників щодо походження, етнічного складу та розвитку культур першої половини I тисячоліття нової ери на території західного регіону Волині та Поділля.

3. У розділі 2 «Історична та культурна ситуація на території Західної Волині й Поділля у першій чверті I тис. н. е.» доцільно було детальніше зупинитися на питанні участі в культурно-історичних процесах цього часу племен пізньої фази зарубинецької культури (с. 209-215).

4. У третьому розділі основну увагу зосереджено на етнічній та культурній характеристиці Західної Волині та Поділля у другій чверті I тис. н. е., зокрема на поширенні носіїв вельбарської культури, та проблемі

вельбарсько-черняхівських взаємин. Однак, якщо проблему культурного розвитку східногерманського населення розкрито в достатній мірі, то черняхівська культура Західного Поділля представлена епізодично, переважно в контексті участі в її формуванні готів, слов'ян і сарматів. Натомість, дисертант детально зупинився лише на характеристиці її західної групи (Верхньодністровському варіанті), злокалізованої у Верхньому Подністер'ї та Західному Побужжі.

5. У 4 розділі дисертаційної роботи автор пише, що «певним свідченням використання срібних монет у якості платіжної одиниці серед багатих прошарків варварського суспільства є їхнє накопичення і тезаврація» (с. 379). Проте, дисертант так і не пояснив, яким чином скарби можуть засвідчувати використання римської монети у внутрішньому обігу місцевих племен. На нашу думку, тезаврація римських денаріїв та інших дорогих предметів засвідчує накопичення багатств у руках верхівки тогочасного суспільства. Такі скарби, як правило, мають широку хронологію: їх час від часу могли поповнювати новими грішми, а за потреби – якусь частину забирали. Тобто, вони виконували роль первісних «банків» і засвідчували майнове розшарування в середовищі племен другої чверті I тис. н. е.

6. У запропонованому каталозі більшість археологічних пам'яток мають дуже загальну «прив'язку» до місцевості (наприклад, південна околиця села, на захід від села тощо), що ускладнює розуміння їхньої локалізації.

7. В дисертації подекуди трапляються граматичні і стилістичні помилки.

Слід, проте, сказати, що висловлені вище зауваження суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

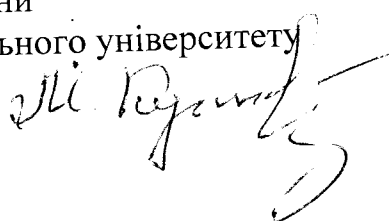
Ми виклали основний зміст дисертації Я. І. Онищука, відзначили її позитивні сторони, зробили окремі зауваження, висловили побажання. Головний же висновок з праці дисертанта можна сформулювати так: дисертація присвячена актуальним питанням, для вирішення яких автор

зібрав велику кількість джерел, частина яких введена в науковий обіг вперше. На їх базі висвітлено багатогранний характер чинників, які впливали на культурну, історичну та економічну ситуацію першої половини I тис. н. е. на західних територіях Волині і Поділля. Дисертанту вдалося вирішити цілу низку проблем, які до нього викликали суперечки серед дослідників. І як результат – з'явилося повноцінне дослідження, яке є вагомим внеском в українську археологічну та історичну науку. Дисертація має як теоретичне, так і практичне значення, її матеріали можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з археології римського часу історії України.

Зміст автореферату в стислому вигляді адекватно передає зміст дисертації.

Таким чином, дисертація Онищука Ярослава Івановича «Населення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині I тис. н. е.: культурно-історичний аспект», представлена у вигляді опублікованої монографії, повністю відповідає кваліфікаційним вимогам п. 10 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.04 – археологія.

Доктор історичних наук, професор,
професор кафедри археології, давньої
та середньовічної історії України
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

М. М. Кучинко

Дата 15.08.2019 р.

Кучинко М. М.
15 08 19